

Fritidshemmet
– Ett kommentarmaterial
till läroplanens fjärde del

Skolverket

Fritidshemmet

– Ett kommentarmaterial
till läroplanens fjärde del

Beställningsadress:
Wolters Kluwers kundservice
106 47 Stockholm
Tel: 08-598 191 90
E-post: kundservice@wolterskluwer.se
www.wolterskluwer.se/offentligapublikationer

ISBN: 978-913832705-0
Grafisk produktion: Typoform AB
Tryck: Elanders Sverige AB, Mölnlycke 2016

Innehåll

Inledning	4
En samlad läroplan	4
Förtydligande av fritidshemmets uppdrag	5
Begreppen undervisning och kunskaper	5
Syfte och centralt innehåll	5
Kommentarer till läroplanens fjärde del – fritidshemmet	7
Syftet	7
De långsiktiga målen	17
De långsiktiga målen i sameskolan	18
Det centrala innehållet	18
Språk och kommunikation	18
Skapande och estetiska uttrycksformer	20
Natur och samhälle	21
Lekar, fysiska aktiviteter och utevistelse	25

Inledning

Till den del av läroplanen som förtydligar fritidshemmets uppdrag finns följande kommentarmaterial. Det riktar sig till lärare¹ i fritidshem och fritidspedagoger som enligt behörighetsförordningen² får ansvara för och bedriva undervisning i fritidshemmet, samt till rektorer. Avsikten med materialet är att ge en bredare och djupare förståelse för de urval och ställningstaganden som ligger bakom texterna i läroplanens fjärde del riktade till lärare och fritidspedagoger. I materialet kommenteras även de skillnader som finns mellan läroplanernas del 4, fritidshemmet, i grundskolan, specialskolan och sameskolan.

I det inledande kapitlet beskrivs förhållandet mellan den del i läroplanen som förtydligar fritidshemmets uppdrag och de övriga delarna i läroplanen. Därefter följer materialet strukturen i läroplanens fjärde del. *De formuleringar som är hämtade direkt från läroplanens fjärde del är genomgående kursiverade i texten.*

En samlad läroplan

För de flesta fritidshem gäller grundskolans läroplan, Lgr 11. När fritidshem anordnas vid en specialskola eller sameskola gäller i stället specialskolans respektive sameskolans läroplan, Lspec 11 respektive Lsam 11.

Läroplanerna för grundskolan, specialskolan och sameskolan består av fem delar, medan grundsärskolans läroplan består av tre delar.³ Läroplanernas första del beskriver skolans värdegrund och uppdrag och den andra delen innehåller övergripande mål och riktlinjer. Dessa delar är i princip likadana för alla skolformer. I läroplanerna för grundskolan, specialskolan och sameskolan riktar sig tredje och fjärde delen till förskoleklassen respektive fritidshemmet, medan femte delen innehåller kursplaner för alla ämnen. I grundsärskolans läroplan innehåller tredje delen kursplaner för alla ämnen samt för ämnesområden i inriktningen träningskolan.

Läroplanernas första, andra och fjärde del gäller för fritidshemmet. De delar av avsnitt 2.7 ”Bedömning och betyg” som riktar sig direkt till lärare som sätter betyg är inte tillämpliga för fritidshemmet.

1 SKOLFS 2010:37, 2 §: Vad som sägs i läroplanen om lärare ska också gälla förskollärare och fritidspedagoger som undervisar inom de verksamheter som läroplanen gäller för.

2 Behörighetsförordningen 2011:326, 2 kap. 19 §.

3 Av 11 kap. 4 § skollagen framgår att grundsärskolan ska ha nio årskurser. Av 1 § Lgrsär 11 (SKOLFS 2010:255) framgår att läroplanen ska gälla för grundsärskolan. Lgrsär 11 omfattar således inte förskoleklassen och fritidshemmet. Av 1 § Lgr 11 (SKOLFS 2010:37) framgår däremot att läroplanen i tillämpliga delar gäller för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. Det innebär att Lgr 11 gäller för elever i grundsärskolan i den del av deras utbildning som avser fritidshemmet.

Förtydligande av fritidshemmets uppdrag

Den fjärde delen i den samlade läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet förtydligar fritidshemmets uppdrag.⁴ Denna del kompletterar första och andra delen genom att den förtydligar syftet med undervisningen och anger vilket centralt innehåll som ingår i fritidshemmets undervisning.

Undervisningen i fritidshemmet kompletterar förskoleklass och skola i genomförandet och uppfyllandet av läroplanens mål. Därför ska första och andra delen tillsammans med den fjärde delen ligga till grund för planering och genomförande av undervisningen i fritidshemmet. Undervisningen ska syfta till att stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda eleverna en meningsfull fritid. Därför kan det vara värdefullt för lärarna i fritidshemmet att vara orienterade om innehållet i övriga delar av läroplanen. När lärarna i fritidshemmet har en förtroendefull samverkan med förskoleklassen och skolan samt har kännedom om alla delar av läroplanen, kan det bidra till att eleverna ges en kontinuitet i undervisningen.

Begreppen undervisning och kunskaper

Centrala begrepp som används i läroplanens fjärde del utgår från skollagen och läroplanen. I skollagen definieras *undervisning* som ”sådana målstyrda processer som under ledning av lärare eller förskollärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtande och utvecklande av kunskaper och värden”.⁵ I inledningstexten till läroplanens fjärde del förtydligas det ytterligare: *begreppet undervisning ska ges en vid tolkning i fritidshemmet där omsorg, utveckling och lärande utgör en helhet.*

Kunskaper ska förstås utifrån det kunskapsbegrepp som beskrivs i läroplanens första del: ”Kunskap kommer till uttryck i olika former – såsom fakta, förståelse, färdighet och förtrogenhet som förutsätter och samspelar med varandra. Skolans arbete måste inriktas på att ge utrymme för olika kunskapsformer och att skapa ett lärande där dessa former balanseras och blir till en helhet”. I läroplanens första del betonas lekens roll för lärandet: ”skapande arbete och lek är väsentliga delar i det aktiva lärandet. Särskilt under de tidiga skolåren har leken stor betydelse för att eleverna ska tillägna sig kunskaper”.

Syfte och centralt innehåll

Läroplanstextens fjärde del, fritidshemmet, är uppbyggd kring två huvudrubriker: syfte och centralt innehåll. Det finns inga kunskapskrav i fritidshemmet.

4 Detsamma gäller Läroplan för specialskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lspec 11, i vissa fall samt Läroplan för sameskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lsam 11, i vissa fall.

5 1 kap. 3 § skollagen (2010:800).

Syfte

Under denna rubrik framgår det övergripande syftet med undervisningen i fritidshemmet. Syftestexten är formulerad så att det tydligt framgår vilket ansvar undervisningen har för att eleverna ska kunna utveckla de kunskaper och förmågor som anges. Texten tar sin utgångspunkt i det syfte för utbildningen i fritidshemmet som anges i skollagen.⁶

Första och andra stycket i syftestexten lyfter fram en helhetssyn på eleverna och elevernas behov samt förtydligar det förhållningssätt som präglar undervisningen i fritidshemmet. Det tredje stycket förtydligar skollagens skrivningar om vad undervisningen ska ge eleverna möjlighet att utveckla när det gäller att främja allsidiga kontakter och social gemenskap. I dessa stycken förtydligas även vad kravet om att erbjuda eleverna en meningsfull fritid och rekreation betyder för undervisningen. Styckena därefter förtydligar vad det innebär att stimulera elevernas utveckling och lärande och att komplettera utbildningen i förskoleklassen och de obligatoriska skolformerna. Syftestexten avslutas med en sammanfattning av vilka förmågor eleverna ska ges förutsättningar att utveckla genom undervisningen i fritidshemmet.

Centralt innehåll

Det centrala innehållet anger vilket innehåll som ska behandlas i undervisningen över tid. Det går dock inte att säga att alla elever i fritidshemmet har rätt att möta allt innehåll i undervisningen, eftersom olika elever deltar i verksamheten under olika lång tid.

Det centrala innehållet är indelat i kunskapsområdena ”Språk och kommunikation”, ”Skapande och estetiska uttrycksformer”, ”Natur och samhälle” samt ”Lekar, fysiska aktiviteter och utvistelse”. Kunskapsområdena består i sin tur av ett antal punkter.

Det är viktigt att komma ihåg att undervisningen i fritidshemmet ska utgå från en helhetssyn på eleverna, elevernas behov, intressen och erfarenheter. Undervisningen ska kontinuerligt utmana eleverna vidare genom att inspirera till nya upptäckter. Kunskapsområdena behöver inte motsvara aktiviteter, moment eller teman i undervisningen, utan är enbart ett sätt att strukturera innehållet i läroplanen. Hur man arbetar med de olika kunskapsområdenas innehåll i relation till varandra är något som med fördel kan avgöras tillsammans med eleverna. På så sätt kan de olika kunskapsområdena i det centrala innehållet sättas in i sammanhang som är betydelsefulla för eleverna. Det centrala innehållet behöver inte utgöra allt innehåll i undervisningen. Det finns alltid möjlighet att komplettera med ytterligare innehåll utifrån elevernas behov och intressen.

6 14 kap. 2 § skollagen (2010:800).

Kommentarer till läroplanens fjärde del

– fritidshemmet

SYFTET

Utveckling och lärande

Syftestexten anger inledningsvis att *undervisningen i fritidshemmet ska stimulera elevernas utveckling och lärande. Genom att utgå från elevernas behov, intressen och erfarenheter, men också att eleverna kontinuerligt utmanas ytterligare genom att de inspireras till nya upptäckter* kan fritidshemmet komplettera förskoleklassen och skolan, både under skoldagen och på lång sikt. Eleverna ska erbjudas en strukturerad och utvecklande undervisning som knyter an till elevernas kunskaper och erfarenheter från förskoleklassen och skolan, samtidigt som den blickar framåt. För att stödja elevernas utveckling och lärande är det viktigt att det finns ett tydligt syfte och en progression med de olika aktiviteterna eleverna får möta i undervisningen.

Meningsfull fritid

Enligt läroplanen ska undervisningen i fritidshemmet *erbjuda eleverna en meningsfull fritid*. När eleverna får möjlighet att möta meningsfulla aktiviteter i fritidshemmet kan de utveckla ett intresse för och få erfarenheter av olika slags aktiviteter som kan vara betydelsefulla för elevernas fritid men också för deras fortsatta liv. Vad som är meningsfullt kan naturligtvis variera för olika elever. Läroplanen anger att undervisningen i fritidshemmet ska utgå från *elevernas behov, intressen och erfarenheter*. Det innebär att undervisningen utgår från elevernas verklighet och var de befinner sig i sin utveckling. Elevernas delaktighet och inflytande är därför viktiga ledord vid planering av olika aktiviteter.

Eleverna ska även *kontinuerligt utmanas ytterligare genom att de inspireras till nya upptäckter*. Det kan vara svårt för eleverna att välja fritt om de inte känner till vad som finns att välja bland. Här kan fritidshemmet fungera som dörröppnare. När olika alternativa aktiviteter introduceras och eleverna stimuleras att pröva på, kan de upptäcka nya saker som intresserar dem och därigenom vidga sin upplevelse av meningsfull fritid. Det kan handla om att upptäcka naturen, biblioteket, idrotten eller eget och andras skapande – och finna att just detta är meningsfullt. På så sätt kan undervisningen i fritidshemmet ge eleverna en möjlighet att utveckla egna intressen och tillit till sin egen förmåga, så att de kan skapa en positiv och utvecklande fritid på egen hand.

Arbetsätt, uttrycksformer och lärmiljöer

Läroplanen anger vidare att eleverna ska *erbjudas en variation av arbetsätt, uttrycksformer och lärmiljöer som integrerar omsorg och lärande*. I fritidshemmet kan eleverna ges möjlighet att förbereda sig på möten med olikheter, kontraster och variationer i undervisningen och i kamratrelationer. Det innebär att arbetsätt, uttrycksformer och lärmiljöer i fritidshemmet kännetecknas av en genomtänkt blandning av igenkänning

och utmaning. På så sätt ges eleverna möjlighet att inspireras till nya upptäckter och kunskaper i en trygg miljö. Genom en förtroendefull samverkan och god kommunikation mellan fritidshemmet, förskoleklassen och skolan ges eleverna möjlighet att få den trygghet de behöver för att kunna utmanas vidare. I avsnitt 2.5 i läroplanens andra del framgår det att ”läraren ska utbyta kunskaper och erfarenheter samt information om innehållet i utbildningen för att skapa sammanhang, kontinuitet och progression i elevernas utveckling och lärande”.

En *variation av arbetssätt* kan till exempel handla om att arbeta utforskande, tematiskt, individuellt eller i olika gruppkonstellationer. Genom att utmana eleverna att använda olika arbetssätt och låta dem möta en bredd av dessa i undervisningen ges de möjlighet att utveckla fler förmågor.

Olika *lärmiljöer* kan dels handla om att miljön i fritidshemmet utformas på ett varierat och inspirerande sätt, dels om att eleverna får vistas i miljöer utanför fritidshemmet. En god pedagogisk miljö kan stimulera elevernas nyfikenhet, intresse och lust att lära. Lokalerna, skolgården och den kringliggande miljön kan skapa olika förutsättningar och möjligheter för att utforma verksamheten och det pedagogiska arbetet. Det kan innebära att välja en lärmiljö som skapar förutsättningar för att alla elever ska kunna delta i undervisningen fullt ut, så att till exempel elever med nedsatt rörelseförmåga eller andra funktionsnedsättningar inte hindras att medverka. Det kan även handla om hur man organiserar rummen för olika aktiviteter, vilket material som finns tillgängligt och hur det presenteras för eleverna. Lärmiljöer utanför skolan kan till exempel vara en park eller ett naturområde i närområdet eller andra delar av den egna orten.

Olika *uttrycksformer* kan till exempel innebära att eleverna får uttrycka sig verbalt, estetiskt, digitalt eller fysiskt, genom att samtala, musicera, filma eller dramatisera.

I fritidshemmet har begreppet omsorg en pedagogisk betydelse. Elevernas utveckling ska ses som en helhet och i undervisningen ska *omsorg och lärande* integreras. Nära och positiva relationer är viktiga för undervisningen och präglas av respekt för den enskilda eleven såväl som för gruppen. Att skapa tillit, trygghet och tillhörighet i undervisningen är betydelsefullt för lärande. En förutsättning för omsorg och lärande är också att tillsynen och säkerheten i undervisningen är god.

Samisk identitet

I läroplanen för sameskolan finns skrivningar om att undervisningen *ska ge eleverna förutsättningar att bidra till att stärka urfolket samernas möjligheter att bevara och utveckla sin samiska identitet som en del i det svenska samhället*. Vad som är samisk identitet ser olika ut för varje enskild individ. Det kan till exempel handla om språket, kulturen och rennäringen.

Kompletterar förskoleklassen och skolan

Läroplanen anger att undervisningen i fritidshemmet *kompletterar förskoleklassen och skolan genom att lärandet i högre grad ska vara situationsstyrt, upplevelsebaserat och grupporienterat samt utgå från elevernas behov, intressen och initiativ*. Förskoleklassen, skolan och fritidshemmet kan samverka med varandra för att bidra till elevernas målfyllelse. I de tre verksamheterna arbetar man ofta med samma innehållsområden, men närmar sig dem utifrån olika perspektiv och arbetssätt.

Att lärandet i högre grad ska vara situationsstyrt innebär att stanna upp i olika situationer som uppkommer eller att fånga och arbeta vidare med det som eleverna visar intresse för. Men det kan också innebära att aktivt arrangera situationer som kan väcka elevernas nyfikenhet. Det kan till exempel handla om att organisera lärmiljön på ett intresseväckande och utmanande sätt. För att kunna utgå från elevernas behov, intressen och egna initiativ i den dagliga verksamheten är det viktigt att kommunicera och interagera med eleverna i de olika situationerna.

Att lärandet i högre grad ska vara [...] upplevelsebaserat innebär att undervisningen utgår från verkliga problem i en stimulerande miljö och de erfarenheter som eleverna erövrar genom sinnena. Ett upplevelsebaserat lärande kan äga rum i de flesta miljöer, omfatta de flesta aktiviteter och det mesta av innehållet i läroplanen. Att arbeta med rollspel, simuleringar, undersökningar och experiment är några exempel där engagemanget hos eleverna kan bli högt. Det är ett lärande som kan engagera eleverna känslomässigt och ge dem direkta erfarenheter av något. I samband med ett upplevelsebaserat lärande får eleverna konkreta erfarenheter och möjligheter att fördjupa sitt lärande. Detta bidrar till att eleverna kan närma sig det innehåll de möter i förskoleklassen eller skolan på ett konkret sätt. Det kan till exempel innebära att eleverna får uppleva begrepp som karta, symbol och skala i samband med att de gör en skattkarta, eller om att få stöd i att konkretisera begreppet demokrati i samband med att man fattar ett gemensamt beslut eller löser en konflikt. På så sätt kompletterar undervisningen i fritidshemmet förskoleklassens och skolans verksamhet.

Att lärandet i högre grad ska vara [...] grupporienterat handlar om att använda gruppen så att det främjar såväl individens som gruppens sociala utveckling och lärande. Genom att till exempel variera gruppens sammansättning till antal eller vilka som deltar, kan gruppen bli en resurs i lärandet. Att arbeta grupporienterat innebär också att eleverna ges möjlighet att utveckla förmågan att samarbeta och hantera konflikter och därmed få förståelse för demokratiska processer och arbetssätt.

Skapande, utforskande och praktiska arbetssätt

Syftestexten för fritidshemmet anger att *undervisningen syftar till att främja elevernas fantasi och förmåga att lära tillsammans med andra genom lek, rörelse och skapande genom estetiska uttrycksformer samt med utforskande och praktiska arbetssätt*. Detta är väsentliga delar i det aktiva lärandet och i fritidshemmet kan arbetet till exempel ske i form av fysiska aktiviteter, drama, dans, musik, bild, form eller elevernas egen lek.

Skapande genom estetiska uttrycksformer

Skapande genom estetiska uttrycksformer ger eleverna möjlighet att använda sina sinnen, sin kreativitet och sin leklust. Att använda olika estetiska uttrycksformer kan uppmuntra fantasin och leda till att eleverna utforskar sin omgivning i högre grad. Eleverna får delta i en kreativ process där aktiviteter som att utveckla och göra om, att pröva sig fram och våga ta risker, är delar av skapandet. Estetiska uttrycksformer handlar om att kommunicera på olika sätt med hjälp av exempelvis fysiska aktiviteter, drama, dans, musik, bild och form. Att skapa genom estetiska uttrycksformer ger också möjligheter för eleverna att lära av och tillsammans med andra.

Utforskande och praktiska arbetssätt

I samband med *utforskande och praktiska arbetssätt*, där både tanke och kropp aktiveras, får eleverna möjlighet att undersöka och utforska sin omvärld och pröva sina egna frågeställningar och teorier i samspel med andra. Ett utforskande arbetssätt ger eleverna utrymme att växa som individer och kan stärka deras självkänsla genom att de får ta initiativ till och följa upp sådant som de själva är nyfikna på. Med ett utforskande och praktiskt arbetssätt kan även gruppen stärkas genom att eleverna då samarbetar för att ta tillvara varandras kunskaper och erfarenheter. Att uppleva och lära med alla sinnen är en viktig del av det utforskande och praktiska arbetssättet. Det kan till exempel handla om att inte bara läsa om sommarängen eller vintern i skogen utan också se, lyssna, lukta och känna sommarens grönska och vinterns stillhet. Att få möjlighet att uppleva kontrasterna mellan regn och sol, kyla och värme, snö och barmark kan också vara en del av det utforskande och praktiska arbetssättet.

Ett utforskande och praktiskt arbetssätt, som utgår från elevernas erfarenheter och intressen, förutsätter att de olika kunskapsområdena i det centrala innehållet integreras med varandra. Ett exempel kan vara när eleverna konstruerar mönster och arbetar med former, där innehållet kan rymmas inom kunskapsområdena ”Språk och kommunikation”, ”Skapande och estetiska uttrycksformer” samt i ”Natur och samhälle”. Ett annat exempel, där alla fyra kunskapsområdena i det centrala innehållet kan inrymmas, är när eleverna möter begrepp och uttryck som anger antal, form, läge och riktning i samband med bygglek eller bildskapande. Genom att arbetssätten, lärmiljöerna och uttrycksformerna varierar och kombineras med flera olika innehåll integreras lek och lärande på ett sätt som kan gynna elevernas utveckling och lärande.

Leken

I undervisningen ska eleverna genom leken ges möjlighet att bearbeta intryck, pröva sin identitet, utveckla kreativitet samt sin förmåga att samarbeta och kommunicera. Under de tidiga skolåren har leken en stor betydelse för elevernas utveckling. Läroplanens första del lyfter fram lekens roll: ”Skapande arbete och lek är väsentliga delar i det aktiva lärandet. Särskilt under de tidiga skolåren har leken stor betydelse för att eleverna ska tillägna sig kunskaper.” I leken kan eleverna utveckla sina kunskaper, sin fantasi och sin förmåga att skapa relationer. Samtidigt ges de möjlighet att utveckla förmågan att samarbeta och kommunicera, där turtagning, regler och samförstånd är viktiga kunskaper. Här har eleverna också möjlighet att utveckla sin rörelseförmåga, koncentration och uthållighet. Det är förmågor och kunskaper som i förlängningen kan bidra till ökad måloppfyllelse. I samband med leken är det också möjligt för eleverna att pröva olika identiteter, förhållningssätt och att utveckla intressen. Ett medvetet arbete med lek i fritidshemmet kan också bidra till att synliggöra skrivningarna i läroplanens första del som handlar om att undervisningen ska ge eleverna utrymme ”att pröva och utveckla sin förmåga och sina intressen oberoende av könstillhörighet.”

Att möta elevernas nyfikenhet och vilja att utforska och lära genom lek är betydelsefullt i undervisningen. Till exempel kan förmågan att lösa problem utvecklas genom att eleverna prövar olika lösningar i leken. Detta kan leda till att de vågar närma sig nya situationer, vilket i sin tur kan motivera till att vilja lära sig mer. Att få

upptäcka och undersöka genom leken, utan att riskera att misslyckas eller förväntas komma fram till ett rätt eller fel, kan stärka självkänslan. I fritidshemmet behöver det finnas utrymme både för elevernas egeninitierade lek och för lek som planeras i undervisningen. Genom att planera och förbereda leken finns möjlighet att använda den för att stärka gruppen. När eleverna leker på eget initiativ kan de behöva stöd på olika sätt, till exempel hjälp att komma in i leken eller att minimera störningsmoment. Eleverna kan även behöva få stöd i form av nya intryck för att utveckla leken.

Pröva idéer och lösa problem

Fritidshemmet ger goda möjligheter att komplettera förskoleklassens och skolans arbete genom att eleverna får pröva idéer och lösa problem som anknyter till ett innehåll som eleverna har mött i förskoleklassen eller i skolan. Läroplanen anger att eleverna ska *uppmuntras och utmanas att pröva egna och andras idéer, lösa problem och omsätta idéerna i handling*. Ett undersökande och problemlösande sätt att arbeta uppmuntrar till att experimentera, reflektera samt pröva och ompröva idéer. Att arbeta undersökande och med fokus på problemlösning innebär att utforska situationer och frågeställningar utan givna lösningar. Detta kan utvecklas till exempel i situationer där eleverna prövar egna idéer, löser problem och skapar med hjälp av digital teknik och estetiska uttrycksformer.

Genom ett undersökande och problemlösande sätt att arbeta ges eleverna *möjlighet att utveckla kreativitet, nyfikenhet och tilltro till sin egen förmåga*, vilket kan vara värdefullt för att utvecklas både som individ och som samhällsmedborgare. Det är också ett förhållningssätt som kan främja entreprenörskap, något som särskilt lyfts fram i läroplanens första del där elevernas ”vilja till att pröva egna idéer och lösa problem” betonas.

Rekreation och vila

En dag i skolans och fritidshemmets verksamhet är full av aktiviteter och intryck och eleverna behöver kunna erbjudas en balans mellan aktivitet, rekreation och vila. Läroplanen anger att *undervisningen i fritidshemmet ska komplettera förskoleklassen och skolan även genom att erbjuda eleverna rekreation och vila för hälsa och välbefinnande*. I samband med rekreation och vila finns möjlighet att återhämta sig och smälta intryck. Vad som är rekreation och vila är olika för olika människor. För någon kan det till exempel innebära att dra sig undan en stund från gruppen för att göra ingenting eller för att ägna sig åt en koncentrerad ensamsyssla. För någon annan kan det till exempel handla om att sitta och småprata eller ägna sig åt en idrottsaktivitet. När det finns tillgång till olika miljöer och aktiviteter i fritidshemmets verksamhet blir det möjligt för alla elever att få rekreation och vila på sitt eget sätt.

Trygghet, tillhörighet och vilja att pröva identiteter och uppfattningar

Läroplanen anger att *undervisningen ska ge eleverna möjlighet att utveckla goda kamratrelationer samt känna tillhörighet och trygghet i elevgruppen*. För att eleverna ska kunna ta till sig undervisningen i fritidshemmet är det avgörande att de känner tillhörighet och är trygga i gruppen. Det finns olika faktorer som bygger upp goda kamratrelationer, till exempel en människas handlingar, språkbruk och sätt att ta hänsyn till andras behov. Skoltiden innebär ett flertal övergångar för eleverna, både inom och mellan skol- och verksamhetsformer. Att få möjlighet att utveckla goda kamratrelationer i fritidshemmet handlar mycket om att få öva på att skapa relationer i de många situationer och gruppkonstellationer som uppkommer under en dag i fritidshemmet. Det innebär också en möjlighet att skapa nya vänskapsrelationer och därmed utvidga sin umgängeskrets.

Enligt skollagen ska fritidshemmet ”främja allsidiga kontakter och social gemenskap”.⁷ I läroplanens del om fritidshemmet anges att eleverna ska *ges möjlighet att utveckla och pröva identiteter och uppfattningar i möte och samspel med andra*. I en grupp elever med olika erfarenheter finns många möjligheter att få pröva identiteter och uppfattningar i dialog med andra. För att göra detta möjligt kan arbetssätt och lärmiljöer granskas utifrån olika perspektiv för att säkerställa att det finns ett tillåtande klimat och att eleverna får utforska och uttrycka sig, utan att detta hämmas av till exempel stereotypa föreställningar om kön eller etnicitet. I praktiken kan det innebära att till exempel observera vilka elever som väljer vad, om de väljer samma eller olika aktiviteter från gång till gång, om de är tillsammans med olika kamrater eller alltid med samma, om de väljer mot bakgrund av traditionella könsroller, social eller kulturell bakgrund, eller om någon elev aldrig väljer vissa aktiviteter. Det kan också handla om att se över miljön för att se om vissa platser och rum endast används av vissa grupper av elever.

Läroplanen anger vidare att *undervisningen ska ta tillvara olikheter och mångfald och på så sätt ge eleverna möjlighet att fördjupa sin förståelse för olika sätt att tänka och vara*. I fritidshemmet och i andra sammanhang kommer eleverna att möta människor med andra erfarenheter, åsikter, uttryck och värderingar än de själva har och det behöver tas tillvara i undervisningen. När eleverna får ta del av vad andra tycker kan de utveckla en fördjupad förståelse för andras sätt att tänka och vara. Att lära sig att lyssna till en annan människas erfarenheter, känslor och behov kan stärka den empatiska förmågan, ge nya insikter och leda till bättre förutsättningar att hitta gemensamma lösningar. I en miljö där olikheter i gruppen ses som något naturligt och självklart får eleverna i förlängningen en möjlighet att utveckla förståelse och respekt för olika sätt att tänka och vara.

Demokratiska principer, arbetssätt och processer

I fritidshemmet ska eleverna *ges möjlighet att utveckla förtrogenhet med demokratiska principer, arbetssätt och processer* genom att de får möta dem i vardagliga situationer i fritidshemmet. Det är värdefullt att eleverna får möjlighet att reflektera över vad

⁷ 14 kap. 2 § skollagen (2010:800).

demokrati innebär, till exempel genom att diskutera rätten att uttrycka olika åsikter, utse representanter samt ta ansvar för och respektera fattade beslut. Även genom leken kan demokratiska principer, arbetssätt och processer belysas. I samband med att man planerar aktiviteter gemensamt finns många naturliga möjligheter för eleverna att öva på att framföra sina egna idéer och lyssna på andras, samt att hitta metoder för att ta gemensamma beslut. Elevernas behov kan skifta över tid och det är betydelsefullt för läraren att känna till var eleverna befinner sig i sin utveckling och vad de är intresserade av. Den vetskapen utgör, tillsammans med målen och riktlinjerna i läroplanen, ett underlag för planeringen av verksamheten.

Delaktighet, inflytande och ansvar

För att eleverna ska uppleva att verksamheten i fritidshemmet är stimulerande är det en förutsättning att de får vara delaktiga och ta ansvar. Enligt skollagen ska eleverna ges inflytande över utbildningen.⁸ I läroplanens del för fritidshemmet står det att eleverna ska *ges möjlighet att utveckla förtrogenhet med demokratiska principer, arbetssätt och processer genom att de får vara delaktiga, utöva inflytande och ta ansvar i verksamheten*. I läroplanens andra del i avsnitt 2.3, anges att läraren ska ”svara för att alla elever får ett reellt inflytande på arbetssätt, arbetsformer och undervisningens innehåll samt se till att detta inflytande ökar med stigande ålder och mognad”. Genom att det finns en genomtänkt progression över tid får eleverna successivt ett ökat ansvar och inflytande. Inflytandet kan till exempel bestå i att lärarna fångar upp elevernas intressen och önskemål och utgår från det vid planeringen av undervisningen. När eleverna får berätta om sina erfarenheter, tankar och föreställningar om det som undervisningen ska behandla kan de bidra med innehåll, arbetssätt och arbetsformer till undervisningen.

Samarbeta och hantera konflikter

Läroplanen anger att eleverna ska *ges förutsättningar att utveckla tilltro till sig själva samt sin förmåga att samarbeta och att hantera konflikter på ett konstruktivt sätt*. Gruppen är viktig för många elevers utveckling och inom gruppen kan sociala normer och värden prövas och utvecklas. Samtidigt som en elevgrupp kan fungera som en arena för social gemenskap, utveckling och lärande kan det precis som i alla grupper också uppstå samarbetsvärigheter och konflikter i elevgruppen. Problemen kan ha sitt ursprung i olika uppfattningar, men också bero på rena missförstånd eller hur någon har uttryckt sig. Det avgörande för hur konflikter utvecklas är hur den enskilda individen lär sig att hantera dem. I fritidshemmet finns många tillfällen att tillvarata situationer och samtal som uppstår i gruppen, för att på ett medvetet sätt stödja elevernas förmåga att resonera och argumentera med andra utifrån olika ståndpunkter. På så sätt kan konflikter i gruppen användas för att utveckla elevernas förmåga att lösa konflikter på ett respektfullt och konstruktivt sätt, vilket också ger möjligheter att utveckla goda kamratrelationer.

8 4 kap. 9 § skollagen.

Kommunicera med språkliga uttrycksformer

Läroplanen anger att undervisningen ska ge eleverna *möjlighet att utveckla sitt intresse för och sin förmåga att kommunicera med olika språkliga uttrycksformer*. I fritidshemmet finns stora möjligheter att ta tillvara elevernas nyfikenhet på att kommunicera med olika språkliga uttrycksformer och att stimulera och fördjupa denna förmåga. Att ordna tilltalande lärmiljöer, som till exempel skivarestuga eller dramarum, kan bidra till att eleverna utvecklar intresse för att kommunicera med olika språkliga uttrycksformer. De språkliga uttrycksformerna finns i en mängd varianter. En traditionellt skriven text, en dans, ett dataspel eller en teaterföreställning är exempel på språkliga uttrycksformer. De kan stå ensamma eller samspeja med varandra, som till exempel en webbplats som innehåller bild, film, ord och musik.

När eleverna får arbeta med språket och olika uttrycksformer i undervisningen får de *förutsättningar att kunna tänka, lära och kommunicera i olika sammanhang och för skilda syften*. Språket utvecklas i samspel med andra och det är också med hjälp av språket vi utvecklar kunskaper, skapar vår identitet, kommunicerar med andra och har möjligheter att ingå i gemenskaper. I fritidshemmet kan elevernas språkutveckling stimuleras i de många situationer som eleverna möter i undervisningen.

Teckenspråk, samiska samt annat modersmål

Läroplanen anger att undervisningen ska *sträva efter att på olika sätt skapa möjligheter för elever med annat modersmål än svenska att använda både svenska och sitt modersmål*. Läroplanen för specialskolan anger att undervisningen ska *sträva efter att på olika sätt skapa möjligheter för elever med annat modersmål än svenska eller svenskt teckenspråk, att även använda sitt modersmål*. I sameskolans läroplan anges att undervisningen ska *sträva efter att på olika sätt stödja och skapa möjligheter för eleverna att använda svenska, samiska och i förekommande fall annat modersmål* i undervisningen.

För att det ska bli möjligt att leva upp till läroplanens skrivningar är det viktigt med ett klimat där olika språk ses som en tillgång och där elevernas intresse för och nyfikenhet på olika språk uppmuntras. Det kan innebära att det finns tillgång till litteratur på olika språk i fritidshemmet eller att gruppen arbetar med att undersöka vardagliga ord och uttryck på olika språk. Genom ett språkutvecklande arbetssätt och att i det dagliga arbetet uppmärksamma ord och begrepp på såväl svenska som elevernas modersmål, blir det möjligt att använda och utveckla både svenskan och modersmålet i samband med många aktiviteter. I fritidshemmets verksamhet har elever med annat modersmål också möjlighet att använda sina språk i andra sammanhang och i samband med andra aktiviteter än i skolan eller hemmet, vilket är stimulerande för deras språkliga utveckling. När eleverna i fritidshemmet umgås, leker och kommunicerar med varandra på olika språk kan det i sig stimulera deras språkutveckling. Då elever som har flera modersmål ges möjlighet att utveckla dessa språk, kan de också utveckla en språklig medvetenhet som i sin tur kan bidra till att läsfärdigheten utvecklas.

Skapa och uttrycka sig genom estetiska uttrycksformer

Läroplanen anger att undervisningen ska *ge eleverna möjlighet att skapa och uttrycka sig genom olika estetiska uttrycksformer*. Eleverna ska ges möjlighet att utveckla flera

olika språk utöver det talade och skrivna ordet och på så sätt få flera verktyg för att uttrycka sig. Estetiska uttrycksformer kan till exempel vara skapande i bild och form, med musik, i dans eller dramatiseringar, såväl med som utan digitala verktyg. När eleverna får skapa och uttrycka sig genom olika uttrycksformer får de förutsättningar att utveckla språket, den egna identiteten och sin förståelse för omvärlden. Genom själva skapandet får eleverna även möjlighet att utveckla kunskaper om hur man kan formulera egna åsikter, tankar och idéer.

Natur, teknik och samhälle

I fritidshemmet kan eleverna få stöd i att utforska sin omvärld och sin egen roll i den genom att få redskap för att undersöka sådant som de möter i omgivningen. Läroplanen anger att undervisningen ska *bidra till att utveckla elevernas intresse för och kunskaper om natur, teknik och samhälle*. På motsvarande sätt anger sameskolans läroplan att undervisningen ska *bidra till att utveckla elevernas intresse för och kunskaper om natur, teknik och samhälle*, men nu *särskilt ur ett samiskt perspektiv*.

Genom att låta eleverna *utforska, ställa frågor kring och samtala om företeelser och samband i omvärlden* får de möjlighet att utveckla kunskaper om och intresse för hur naturen, tekniken och samhället hänger ihop och vilka de själva är i de systemen. Det kan till exempel handla om att undersöka hur vi får rent dricksvatten, hur en robot kan programmeras att utföra en eller flera vardagssysslor eller att intervjua politiker om hur de planerar aktiviteter för barn och unga. För fritidshemmet i sameskolan kan det samiska perspektivet vara att utforska relationen mellan rennäringen och tekniska lösningar, naturen och samhället. När eleverna uppmuntras att ställa frågor och utforska samband kan det stärka deras förmåga att formulera egna frågeställningar och söka efter svar.

Använda matematik

Undervisningen ska också ge eleverna möjlighet att använda matematik för att beskriva omvärlden och lösa vardagliga problem. I fritidshemmet använder man sig av matematik dagligen i olika situationer, till exempel när man konstruerar, skapar, spelar spel och dukar till mellanmål. Fritidshemmet har därför goda möjligheter att komplettera undervisningen i förskoleklassen och skolan genom att stimulera elevernas användning av matematik i samband med konkreta aktiviteter och situationer. I fritidshemmet kan eleverna ges tillfälle att *beskriva omvärlden* genom att de uppmuntras att använda matematiska ord och begrepp för att beskriva företeelser och samband i vardagen, exempelvis ord som hälften och dubbelt, kvadratisk och rektangulär.

När eleverna uppmuntras att använda matematik för att *lösa vardagliga problem*, till exempel i samband med att de bakar bröd, bygger eller skapar något, utvecklas deras matematiska tänkande. Genom att eleverna tillämpar matematik för att lösa vardagliga problem kan de även utveckla en tilltro till sin förmåga att använda matematik i många olika situationer och sammanhang.

Hållbar utveckling

Läroplanen anger att undervisningen ska *ge eleverna möjlighet att utveckla kunskaper om hur de olika val som människor gör kan bidra till en hållbar utveckling*. Hållbar utveckling innehåller en ekologisk, en ekonomisk och en social dimension där alla är ömsesidigt beroende av varandra. Utvecklingen kan sägas vara hållbar när de tre dimensionerna balanserar varandra på ett sätt som inte får negativa konsekvenser för vare sig ekologi, ekonomi eller social sammanhållning över tid. En definition som ofta används är: ”En hållbar utveckling är en utveckling som tillgodoser våra behov i dag utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina.”⁹ Det framgår av läroplanens första del att undervisningen, genom ett miljöperspektiv, ska belysa hur ”vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling.”

I fritidshemmet kan eleverna diskutera och problematisera de val som görs i hemmet, i närmiljön, skolan och närsamhället. Det kan till exempel handla om sopsortering och materialåtervinning sett ur de tre dimensionerna där olika val och dess konsekvenser diskuteras, till exempel vad den ökade konsumtionen innebär för miljön och vilka alternativ det finns. Ett annat exempel är att reflektera över konsekvenserna vid produktion och konsumtion av livsmedel och vad det innebär att köpa närodlat mat jämfört med produkter som har transporterats en längre sträcka. Genom att konkretisera kunskaperna om hållbar utveckling i fritidshemmets vardag får eleverna också en möjlighet att överföra kunskaperna till andra sammanhang där det är avgörande att vara aktsam om gemensamma resurser.

Förenings-, kultur- och friluftsliv i närmiljön

Genom att eleverna får vistas i natur och samhälle, ska undervisningen också stärka deras möjligheter att ta del av ett aktivt förenings-, kultur- och friluftsliv i närmiljön. Läroplanen för sameskolan lyfter särskilt fram det samiska samhället, genom att undervisningen ska stärka elevernas *möjligheter att ta del av ett aktivt förenings-, kultur- och friluftsliv i närmiljön och i det samiska samhället*. När eleverna får upptäcka och pröva på olika aktiviteter inom förenings-, kultur- och friluftslivet i sin närhet kan de också skapa sig en fritid som de upplever som meningsfull, både under tiden i fritidshemmet och senare i livet.

Skrivningen att eleverna *får vistas i natur och samhälle* innebär att eleverna ska få erfarenheter från olika miljöer genom att själva vistas i dem och inte bara genom att till exempel samtala eller läsa om dem. Det kan handla om att besöka föreningar eller platser i närområdet där man kan ta del av frilufts-, kultur- och idrottsaktiviteter eller om att bjuda in företrädare för olika organisationer. På så sätt kan eleverna upptäcka fritidsaktiviteter som de annars kanske inte skulle känna till. Har eleverna någon gång besökt en plats och vet vad man kan göra där, är det ett mindre steg för dem att söka upp samma miljö senare i livet. Att besöka nya platser och verksamheter tillsammans med kamraterna kan också bidra till en känsla av samhörighet i gruppen.

9 Brundtlandkommissionens FN-rapport från 1987, *Vår gemensamma framtid*.

Rörelseglädje, fysiska aktiviteter och vistelse i naturmiljöer

Läroplanen anger att *eleverna ska ges förutsättningar att utveckla en allsidig rörelseförmåga*. Begreppet allsidig rörelseförmåga ska förstås i en vid mening utifrån såväl ett fysiskt som ett psykiskt och socialt perspektiv. Allsidig rörelseförmåga handlar om att utveckla rörelseglädje, koordination, uthållighet och rörlighet. Det omfattar rörelseaktiviteter som lekar, spel och grovmotoriska rörelser som innebär att springa, hoppa, klättra och krypa, eller idrotter och lagspel där regler och samspel är väsentliga, som till exempel fotboll.

Den allsidiga rörelseförmågan utvecklas genom att eleverna får *delta i fysiska aktiviteter* och genom *vistelse i olika naturmiljöer*. Eleverna kan genom olika fysiska aktiviteter under lekfulla former uppleva rörelseglädje och utveckla sin rörelseförmåga. När eleverna vistas i varierade naturmiljöer får de erfarenheter av att röra sig i olika utomhusmiljöer. Det kan till exempel vara skogen, ängen eller parken där eleverna kan röra sig på olika underlag och med nivåskillnader eller hinder som kullfallna träd. När eleverna vistas i naturen får de möjligheter att kombinera naturupplevelser med friluftaktiviteter. Till exempel kan man studera djur- och växtliv i olika naturmiljöer eller följa årstidsväxlingar genom att återvända till samma plats vid olika årstider. Samtidigt får eleverna möjlighet att utveckla grundläggande kunskaper för en trygg utevistelse, till exempel att veta hur man klär sig, vad man kan göra om man har gått vilse och hur man söker skydd för vind och regn.

Undervisningen i fritidshemmet *ska ge eleverna möjlighet att uppleva rörelseglädje och därigenom utveckla ett intresse för att vara fysiskt aktiva*. Genom att skapa förutsättningar för rörelse för enskilda elever i ett tryggt sammanhang kan eleverna känna glädje och uppleva att rörelse är lättillgängligt och roligt. Det kan också leda till att eleverna blir mer benägna att vilja röra sig framöver i livet. Det är därför viktigt att eleverna i undervisningen ges möjlighet att utveckla en allsidig rörelseförmåga utifrån sina förutsättningar.

Undervisningen ska *bidra till en förståelse för hur fysisk aktivitet och utevistelse kan påverka hälsa och välbefinnande*. Det handlar om att när eleverna får möjlighet att utveckla förståelse för sambanden mellan fysisk aktivitet, utevistelse, hälsa och välbefinnande rustas de samtidigt för att kunna göra mer medvetna val under resten av livet.

De långsiktiga målen

Syftestexten avslutas med ett antal långsiktiga mål. De är formulerade som förmågor som undervisningen i fritidshemmet ska ge eleverna förutsättningar att utveckla.

Genom undervisningen i fritidshemmet ska eleverna sammanfattningsvis ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att

- *pröva och utveckla idéer, lösa problem och omsätta idéerna i handling,*
- *ta hänsyn till personliga behov av balans mellan aktivitet och vila,*
- *skapa och upprätthålla goda relationer samt samarbeta utifrån ett demokratiskt och empatiskt förhållningssätt,*
- *kommunicera med språkliga uttrycksformer i olika sammanhang och för skilda syften,*

- skapa och uttrycka sig genom olika estetiska uttrycksformer,
- utforska och beskriva företeelser och samband i natur, teknik och samhälle, samt
- röra sig allsidigt i olika miljöer samt förstå vad som kan påverka hälsa och välbefinnande.

De långsiktiga målen i sameskolan

I läroplanen för sameskolan är det fjärde och sjätte målet annorlunda formulerat, medan de i övrigt är likalydande som grundskolan.

Genom undervisningen i fritidshemmet ska eleverna sammanfattningsvis ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att

- kommunicera med språkliga uttrycksformer på svenska och samiska i olika sammanhang och för skilda syften,
- utforska och beskriva företeelser och samband i natur, teknik och samhälle, särskilt ur ett samiskt perspektiv,

DET CENTRALA INNEHÅLLET

Det centrala innehållet i läroplanens fjärde del anger vilket innehåll som ska behandlas i undervisningen i fritidshemmet över tid. Innehållet är indelat i kunskapsområden och kan kombineras på de sätt som läraren bedömer som mest lämpliga för att uppnå syftet med undervisningen. Kunskapsområdena behöver alltså inte ses som separata arbetsområden.

Varje kunskapsområde består av ett antal punkter. Det är inte meningen att de olika punkterna alltid ska väga lika tungt i undervisningen, utan de kan snarare ses som byggstenar som kan kombineras på olika sätt.

Under rubriken ”Centralt innehåll” förekommer vissa exempel. De förtydligar innehållet, men är inte uttryck för att de bör prioriteras framför andra alternativ. Till exempel anges att undervisningen ska behandla *Normer och regler i elevernas vardag, till exempel i lekar och spel, och varför regler kan behövas*. Det innebär att eleverna ska få möta innehållet normer och regler i undervisningen, men lekar och spel är endast exempel som pekar ut en riktning för hur innehållet kan tolkas.

Det centrala innehållet är indelat i fyra övergripande kunskapsområden: ”Språk och kommunikation”, ”Skapande och estetiska uttrycksformer”, ”Natur och samhälle” och ”Lekar, fysiska aktiviteter och utevistelse”.

Språk och kommunikation

Det här kunskapsområdet lyfter fram ett innehåll som utvecklar elevernas förmåga att tänka, lära och kommunicera i olika sammanhang och för olika syften. Eleverna kan möta de olika innehållspunkterna i samband med de flesta aktiviteterna i fritidshemmet.

Att samtala och lyssna

Eleverna ska möta ett innehåll som handlar om att *samtala, lyssna, ställa frågor samt framföra egna tankar, åsikter och argument om olika områden*. Att bygga upp kunskaper i att samtala är en komplex process. Färdigheter i att samtala har betydelse för att eleverna ska kunna utveckla tilltro till sin språkförmåga. Elevernas egna tankar, åsikter och argument kommer ofta upp naturligt, till exempel i samband med en problemlösande aktivitet, en konflikt eller något eleverna har hört, sett eller läst. Då finns det tillfälle att fånga upp och stödja elevernas tankar i ett samtal genom att ta det eleverna säger på allvar, ställa följdfrågor och visa intresse för fördjupad och fortsatt kommunikation.

Att *lyssna* och *ställa frågor* är viktiga aspekter av att samtala och kommunicera och när eleverna får möjlighet att utveckla de aspekterna kan samtalen breddas och fördjupas. Det är också möjligt att skapa aktiviteter i fritidshemmet som aktivt uppmuntrar eleverna till att samtala och lyssna – till exempel problemlösning i grupp, rollspel eller ett medvetet arbete med undersökande och reflekterande samtal. I samband med samlingar finns det ofta möjlighet att samtala i lugn och ro om sådant som är angeläget för gruppen.

Läroplanen anger även att eleverna ska ges möjlighet att *samtala om olika typer av texter*. Därför är tillgång till olika texter och en lärmiljö som uppmuntrar till läsning viktig. Tidningar, skönlitteratur, en bild, teater eller en webbplats är exempel på olika typer av texter. Texterna kan vara såväl digitala som analoga. I fritidshemmet har eleverna även möjlighet att möta texttyper som de kanske inte har mött tidigare, till exempel poesi. I samtal om det lästa ges eleverna möjlighet att diskutera och reflektera över sina upplevelser och sin förståelse av texterna.

Digitala verktyg och medier för kommunikation

Eleverna i fritidshemmet ska möta ett innehåll som handlar om *digitala verktyg och medier för kommunikation*. Digitala verktyg kan till exempel vara datorer, lärplattor, programvaror, smarta telefoner och olika webbtjänster. I fritidshemmet finns många möjligheter att använda digitala verktyg, till exempel kan eleverna använda e-post och sociala medier för att kommunicera eller använda digitala verktyg när de arbetar med berättelser, bilder och dokumentation.

Eleverna ska även få möta innehållet *säker och ansvarsfull kommunikation, även i digitala sammanhang*. Här handlar det om att ta ansvar för hur man uttrycker sig i olika kommunikativa sammanhang. Det är också ett bra tillfälle att lyfta upp och diskutera risker och möjligheter som kan finnas med kommunikation via digitala verktyg, till exempel de möjliga riskerna med att lämna ut personlig information på internet eller att det är lämpligt att fråga om lov innan man tar en bild eller film som man vill publicera. Här finns också en möjlighet att diskutera vad man väljer att lägga ut i olika forum och vilka konsekvenser, goda som dåliga, detta kan få. Det finns också en möjlighet att samtala om vikten av källkritik i samband med att eleverna hämtar information från digitala miljöer.

Ord och begrepp

Det centrala innehållet anger att eleverna ska möta innehållet *ord och begrepp som uttrycker behov, känslor, kunskaper och åsikter*. I specialskolan kan eleverna utifrån sina förutsättningar och behov, förutom *ord och begrepp*, även möta *tecken och fraser*. Genom att arbeta med det här innehållet i fritidshemmet finns det goda möjligheter att komplettera skolan genom att stödja eleverna i att utveckla sitt ord- och begrepps-förråd.

Eleverna ska även få möjlighet att värdera och reflektera över hur omgivningen kan uppfatta det som har kommunicerats, vilket uttrycks i skrivningen *hur ord och yttranden kan uppfattas av och påverka en själv och andra*. Genom att eleverna får hjälp att sätta ord på vad de gör och upplever i verksamheten tränas deras begreppsbyggnad. Eleverna behöver också få öva sig i att uttrycka avvikande åsikter eller negativa känslor med ett nyanserat språk. Elevers kommunikation är inte alltid verbal och eleverna i en grupp har olika förutsättningar att kunna formulera vad de känner, anser och behöver på ett nyanserat sätt. Det är också möjligt för fritidshemmet att planera aktiviteter i undervisningen där eleverna behöver kommunicera med ord, begrepp, tecken och fraser för att lösa ett problem eller i samband med en uppgift. Det kan handla om att eleverna i samband med att de till exempel bakar bullar får öva på att använda mått-enheter, matematiska begrepp eller specifika ord som jäsa, knåda och grädda.

Skapande och estetiska uttrycksformer

Det här kunskapsområdet lyfter fram ett innehåll som ger eleverna möjlighet att skapa och uttrycka sig genom olika estetiska uttrycksformer. Genom innehållet får eleverna möjlighet att samtala om och reflektera över sitt eget och andras skapande. Det handlar även om att eleverna ska få möta en bredd av skapande och därmed ges möjlighet att utveckla olika sätt att uttrycka sig på.

Skapande genom estetiska uttrycksformer

Läroplanen anger att eleverna ska möta ett innehåll som handlar om *skapande genom olika estetiska uttrycksformer*. Det kan innebära att eleverna får uttrycka sina tankar och åsikter, sina känslor och upplevelser med hjälp av till exempel fysiska aktiviteter, drama, dans, musik, bild och form, såväl med som utan digitala verktyg och tekniker.

Eleverna ska också få möta *olika material, redskap och tekniker för att skapa och uttrycka sig*. I undervisningen kan eleverna få möta en bredd av material, hårda som mjuka, återanvända såväl som nyproducerade, samt olika redskap och tekniker för att kunna bearbeta och sammanfoga dessa material. Att tillsammans titta på och undersöka olika material, redskap och tekniker kan leda till att elevernas skapande utvecklas och därmed även förmågan att uttrycka sig.

Tolka estetiska uttryck

Eleverna ska få *tolka och samtala om olika estetiska uttryck*. Det kan innebära att eleverna får möta och samtala om estetiska uttryck som har skapats av eleverna eller som de tagit del av i olika medier och i det offentliga rummet. När eleverna tar del av olika former för skapande, till exempel konst, film eller musik och får samtala om

och kritiskt granska dessa får de övning i att reflektera över olika sätt att uttrycka sig på. De får då också en möjlighet att ta ställning till olika sätt att kommunicera på, samtidigt som de kan få syn på sådant som de vill använda sig av i sitt eget skapande. Det kan handla om att eleverna får se en teaterföreställning och sedan samtala om vad föreställningen vill förmedla samt vilken roll kulisser, rekvisita och skådespelare har. Att samtala om vilka material eller tekniker som har använts för att skapa ett visst uttryck i ett konstverk kan leda till att eleverna utvecklar sitt eget skapande och sätt att kommunicera med hjälp av estetiska uttryck.

Eleverna kan även få möjlighet att samtala om vad de själva vill uttrycka och kommunicera i sitt skapande. Syftet med den typen av samtal och tolkningar är att stärka elevernas självförtroende och intresse för att kommunicera och uttrycka sig i olika estetiska former. Samtalen kan utgå från frågor som: ”Hur fick du idén till det här?”, ”Vad ville du uppnå med att använda den här tekniken?”, ”Hur tänkte du när du valde de här materialen?”.

Digitala verktyg för att framställa estetiska uttryck

Enligt läroplanen ska eleverna även möta innehållet *digitala verktyg för framställning av olika estetiska uttryck*. Det finns en mängd digitala verktyg för att skapa exempelvis film, musik, bilder och bildspel. Det är betydelsefullt att eleverna utvecklar kunskaper om och en tilltro till sin förmåga att använda digitala verktyg i sitt skapande. I ett sådant sammanhang är digitala verktyg ett medel både för att kunna undersöka olika fenomen och för att kunna uttrycka sig och berätta något.

Natur och samhälle

Det här kunskapsområdet lyfter fram ett innehåll som ger eleverna möjlighet att förstå sin omvärld och sin egen roll i denna genom att de får redskap för att utforska sin omgivning. Genom innehållet kan eleverna få syn på hur naturen och samhället hänger ihop och vilka de själva är i de systemen. Innehållet tar avstamp i vardagen och närområdet, men ger också möjlighet till vidare utblickar.

Utforska företeelser och samband

Läroplanen anger att eleverna ska få möta *olika sätt att utforska företeelser och samband i natur, teknik och samhälle*. Det finns en mängd olika sätt att utforska företeelser och samband. Det kan handla om att samtala om en aktuell samhällsfråga, göra ett studiebesök, utforska närområdet, plantera ett frö och följa tillväxten, pröva sig fram i en digital miljö eller konstruera något med ett tidigare okänt material. När eleverna först får utforska eller uppleva något, göra ett experiment eller observera och därefter sätta ord på detta, kan deras förståelse för sammanhangen utvecklas. Elevernas egna frågor eller hypoteser, om till exempel företeelser i naturen, föremål i vardagen eller samhällsfrågor som de har hört vuxna diskutera, kan utgöra utgångspunkten för en undersökning.

Vidare ska eleverna få möta ett innehåll som handlar om *hur företeelser och samband kan beskrivas*. När eleverna får stöd att reflektera över företeelser och samband samt att uttrycka sina erfarenheter i olika situationer, får de möjlighet att befästa och systematisera den kunskap de har erövrat. Vid ett konstruktionsarbete kan till exempel

eleverna samtala om och dra slutsatser kring vad som fungerat, inte fungerat och varför det förhåller sig så samt hur konstruktionen kan förbättras. I ett sådant sammanhang finns det goda möjligheter att ställa frågor till eleverna för att fördjupa deras förståelse. Eleverna kan också beskriva och dokumentera något genom till exempel bilder och tecken, en film eller i form av en utställning för att ytterligare fördjupa sin förståelse.

Samiska årstiderna

I sameskolans läroplan tillkommer en punkt under det centrala innehållet som berör de samiska årstiderna: *De åtta samiska årstiderna. Företeelser och samband i naturen utifrån samiskt perspektiv, där djur, eld, vatten och renen är viktiga element.* Innehållet lyfter fram den nära anknytningen mellan det samiska levnadssättet, den samiska kulturen och naturen. Det här innehållet ger eleverna möjlighet att ta del av de grundläggande värden som finns i första delen av sameskolans läroplan, där det fastställs att skolan ”ska förmedla det samiska samhällets och urfolket samernas normer, värdegrund, traditioner och kulturarv till eleverna”.

Matematik som redskap i vardagen

Läroplanen anger att eleverna ska möta innehållet *matematik som redskap för att beskriva vardagliga företeelser och för att lösa vardagliga problem.* Det finns många möjligheter att använda matematik i de vardagliga aktiviteterna i fritidshemmet. Det kan handla om att få använda matematiska begrepp såsom dubbelt och hälften för att beskriva sin omgivning eller att använda matematiska metoder som addition och subtraktion för att göra beräkningar. Förutom grundläggande förståelse av matematiska begrepp är matematiska resonemang och problemlösning centralt i matematisk verksamhet. Att lösa problem handlar om att ta sig an en uppgift eller en situation som man på förhand inte känner till hur den ska lösas. Då blir matematiskt tänkande och matematiska resonemang ett sätt för att hitta lösningar. Det kan innebära att pröva och ompröva tillvägagångssätt och få syn på strategier för att lösa ett problem, ofta med hjälp av matematiska metoder.

I undervisningen finns det möjlighet att fånga upp de tillfällen till lärande som uppstår i vardagen, men också att iscensätta situationer som ger eleverna tillfälle att använda matematik. Eleverna kan exempelvis uppmuntras att föra statistik i samband med ett spel, omvandla mängden ingredienser när man tillagar något efter ett recept eller att använda matematiska lägesord i samband med en fysisk aktivitet. Fritidshemmet kan också erbjuda eleverna konkret material som utmanar det matematiska tänkandet, till exempel vid skapande genom estetiska uttrycksformer eller i form av spel och matematiska gåtor.

Byggande och konstruktion

Eleverna i fritidshemmet ska möta innehållet *byggande och konstruktion med hjälp av olika material, redskap och tekniker.* I samband med att eleverna konstruerar och bygger kan de utveckla förmågan att lösa problem genom att de får arbeta i längre processer där de utgår från förebilder, får återkoppling, prövar och omprövar. Det kan handla om att konstruera eller bygga en koja, ett klädesplagg, en skulptur eller ett red-

skap. Det kan också innebära att eleverna använder sig av digital teknik eller digitala komponenter när de bygger och konstruerar. Att arbeta med byggande och konstruktioner kan bidra till att eleverna upptäcker och blir intresserade av hur olika föremål i deras vardag är konstruerade och att de kan se behov av förbättringar.

Läroplanen lyfter fram *olika material, redskap och tekniker* för att eleverna ska få möta en bredd av dessa. Olika material kan till exempel vara elektroniska komponenter, byggklossar, tyg eller något som hämtats från naturen. Det kan omfatta användning av såväl nyproducerade som återanvända material samt traditionella eller digitala tekniker. När eleverna bygger och konstruerar har de möjlighet att utforska olika materials utseende och egenskaper och hur materialen kan sammanfogas med olika tekniker.

Normer och regler

Genom innehållet *normer och regler i elevernas vardag* [...] och *varför regler kan behövas* får eleverna en möjlighet att reflektera över och diskutera varför normer och regler behövs. Detta kan ske i samband med en lek eller inför ett spel, men också genom att eleverna reflekterar över normer och regler efteråt. På så sätt kan undervisningen bidra till en djupare förståelse för samspelet mellan individer och för hur gemensamma behov ibland måste gå före individens. Eleverna kan på det här sättet också utveckla sitt förhållningssätt till gemensamma spelregler i den egna vardagen.

Det här innehållet öppnar också för att problematisera de normer och regler som omger oss. Hur är reglerna utformade? Talar de om vad man inte får göra, eller talar de om vad man förväntas göra? Har eleverna varit med och utformat reglerna? Har man diskuterat innebörden av reglerna med eleverna på ett konkret sätt? Gäller alla regler för alla elever jämt eller kan det vara rimligt att vissa får göra avvikelser ibland? Kan det vara olika regler för olika åldersgrupper? Är regler alltid av godo, eller finns det normer som är förtryckande och begränsar människors möjligheter? Diskussioner och samtal om normer och regler kan också beröra hur man kan bidra till att förändra regler som man tycker är orättvisa. På så sätt läggs en grund för elevernas demokrati-förståelse.

Etnicitet, könsroller, kroppsideal och konsumtion

Läroplanen anger att eleverna ska möta ett innehåll som handlar om *etnicitet, könsroller, kroppsideal och konsumtion samt kritisk granskning av hur dessa företeelser framställs i medier och populärkultur*. Vi människor möts ständigt av olika slags bilder och budskap i bland annat medier och populärkultur. När eleverna får tillfälle att reflektera över hur etnicitet, könsroller, kroppsideal och populärkultur framställs blir det möjligt för dem att utveckla ett kritiskt förhållningssätt samt ifrågasätta och se alternativ till sådant som de annars kan ta för givet. Därigenom blir det möjligt för eleverna att kunna utmana förenklade och stereotypa skildringar. Varför skildras till exempel människor av olika etnicitet eller kön ofta på ett visst sätt? Varför vill vissa få oss att konsumera mera? Vilken typ av kroppsideal möter vi i sociala medier och vad beror det på? Den typen av samtal kan knytas till sådant som eleverna möter och intresserar sig för i fritidshemmet.

Fatta beslut och hantera konflikter

Läroplanen anger att eleverna ska möta *demokratiska värderingar och principer, i sammanhang som är bekanta för eleverna* samt *hur gemensamma beslut kan fattas och hur konflikter kan hanteras på ett konstruktivt sätt*. I fritidshemmet finns många möjligheter att utgå från situationer och samtal som uppstår i gruppen för att på ett medvetet sätt stödja elevernas förmåga att resonera och argumentera med andra utifrån olika ståndpunkter.

Det är betydelsefullt att det får förekomma ett fritt idéutbyte när en grupp ska fatta ett gemensamt beslut. I samband med diskussioner och idéutbyten behöver eleverna få stöd för att uttrycka sina argument och kunna bemöta andras argument på ett nyanserat sätt. Eleverna har också möjlighet att utveckla kunskaper om vilka strategier som finns att ta till när en grupp inte är överens och vad det innebär att fatta beslut enligt majoritetsprincipen eller någon annan princip. I fritidshemmet finns även tillfällen till att möta mer formella demokratiska sammanhang för beslutsfattande, till exempel i ett fritidsråd.

I samband med konfliktlösning kan eleverna ges möjlighet att använda olika strategier för att lösa en konflikt. Då är det viktigt att eleverna får öva sig i att lyssna på andras argument och ståndpunkter, samtidigt som de får öva sig i att ompröva och revidera de egna. På så sätt kan eleverna utveckla en nyfikenhet på varför någon annan har andra åsikter än de själva.

Konventionen om barnets rättigheter

Konventionen om barnets rättigheter beskriver de rättigheter alla barn har. Eleverna i fritidshemmet ska möta innehållet *barnets rättigheter i enlighet med konventionen om barnets rättigheter (barnkonventionen)*. Kränkningar och trakasserier kan ske på många olika sätt och på olika grunder och eleverna i fritidshemmet behöver få diskutera vad som är acceptabelt och vad som inte är det. Genom att få kunskaper om barnets rättigheter får eleverna veta hur viktiga dessa rättigheter är och den enskilda eleven kan förstå om de egna rättigheterna kränks. Eleverna i gruppen kan ha olika erfarenheter av barns rättigheter. Fritidshemmet ska synliggöra de rättigheter som barn i Sverige och världen har.

Val i vardagen och hållbar utveckling

Eleverna ska möta ett innehåll som handlar om *hur människors olika val i vardagen kan bidra till en hållbar utveckling*. I fritidshemmet finns möjligheter att diskutera och problematisera de val som görs i verksamheten under en dag. Vad innebär till exempel valet av en viss typ av material eller av vissa livsmedel för våra gemensamma resurser? Hur tar vi hand om fritidshemmets material och lokaler? Hur gör sig fritidshemmet av med sådant som inte längre behövs? Vilka konsekvenser får detta för miljön? När eleverna får hjälpa till med exempelvis källsortering och kompostering har de möjlighet att utveckla förståelse för kretsloppstänkande och återvinning. Genom att koppla globala miljöfrågor som vattenbrist till elevernas egna erfarenheter, till exempel sinande brunnar på grund av långvarig torka, får eleverna möjlighet att fundera över olika val och dess konsekvenser även i ett vidare perspektiv. Att göra medvetna val kan

vara svårt och komplext. Det som får positiva konsekvenser på ett plan kan få negativa efterverkningar inom ett annat område. Då är det betydelsefullt att undervisningen problematiserar valen.

Aktiviteter och föreningsliv i närsamhället

Läroplanen anger att eleverna ska möta *närsamhällets och föreningslivets utbud av aktiviteter och platser för kultur, fritid och rekreation*. På så sätt kan fritidshemmet stödja eleverna att kunna forma sig en egen meningsfull fritid. Hur hittar man till exempel till det lokala biblioteket? Var i närmiljön går det att idrotta? Vilka aktiviteter kan man ägna sig åt genom det lokala föreningslivet? Här kan fritidshemmet ha ett viktigt uppdrag att hjälpa eleverna att se vilka möjligheter som finns i närmiljön. Dessa kunskaper ökar elevernas möjlighet att själva söka sig fram till egna upplevelser och därigenom bli mer allmänbildade och engagerade samhällsmedborgare.

Orientera sig i närmiljön och säkerhet i trafiken

Läroplanen anger att eleverna ska möta ett innehåll som handlar om att *orientera sig i närmiljön*. Eleverna behöver få möjlighet att känna till och hitta var olika saker finns i närområdet, till exempel kommunikationer, naturområden och offentlig och kommersiell service. Genom detta innehåll kan eleverna utveckla sin lokalkännedom.

Eleverna ska även möta ett innehåll som handlar om *hur man beter sig i trafiken på ett säkert sätt*. För att kunna röra sig i närområdet behöver de ha kunskap om hur man beter sig i trafiken, till exempel hur man på ett trafiksäkert sätt går på och av en buss, korsar en väg eller när man använder reflexer. Trafiken är också ett sammanhang där det blir tydligt att det är viktigt med regler. Trafikundervisningen kan på så sätt fungera som ett elevnära exempel på att gemensamma behov – i det här fallet säkerhet i trafiken – ibland måste gå före individens behov eller önskemål, som exempelvis att ta sig fram så snabbt som möjligt. För att eleverna ska kunna bete sig på ett säkert sätt i olika trafikmiljöer är det viktigt att utgå från deras erfarenheter och kunskaper så att de med stigande ålder och mognad kan ta ett större ansvar.

Lekar, fysiska aktiviteter och utevistelse

Det här kunskapsområdet handlar om lek, fysisk aktivitet och utevistelse. Genom innehållet får eleverna möjlighet att pröva att ta olika roller i en grupp, att vistas i olika utemiljöer och kunskaper om att ta hänsyn till säkerhet, miljö och andra människor. De får också möjlighet att utveckla förståelse för vad som påverkar deras eget fysiska och psykiska välmående.

Initiera, organisera och delta i lekar

Läroplanen anger att eleverna ska möta ett innehåll som handlar om *att initiera, organisera och delta i lekar av olika slag*. Lekar av olika slag syftar på alltifrån organiserade lekar med en fast form och tydliga regler till egeninitierade lekar, som exempelvis olika slags rollekar. När eleverna ges stöd i att pröva på olika roller i leken, får de möjlighet att ta såväl initiativ och leda som att följa. Att ge eleverna goda förutsättningar för att delta i olika lekar är betydelsefullt då det kan skapa ett gott klimat i elevgruppen och

en öppenhet för eleverna att leka med andra än dem som de brukar leka med. En del elever behöver också stöd i att ta sig in i leken, anpassa sig till gruppen och det som sker där. Lärmiljön och vilka material eleverna har tillgång till har en stor betydelse för hur deras lek utvecklas.

Idrotter och andra fysiska aktiviteter

Eleverna ska ges möjlighet att utveckla en allsidig rörelseförmåga genom att delta i fysiska aktiviteter och vistas i olika naturmiljöer. I det centrala innehållet anges att eleverna ska möta *idrotter och andra fysiska aktiviteter inomhus och utomhus under olika årstider och i olika väder*. Skrivningen om idrotter och fysiska aktiviteter är tänkt att tolkas brett. Det kan handla om att, utifrån elevernas förutsättningar och behov, till exempel röra sig i naturen, klättra och balansera på en lekplats, att spela bordtennis, dansa, hoppa hopprep eller spela bandy.

Genom att eleverna får vara fysiskt aktiva *inomhus och utomhus, under olika årstider och i olika väder* får de erfarenhet av att röra sig i olika miljöer och under olika betingelser. Genom att eleverna får vistas utomhus i olika väderlek och vid olika temperaturer får de också erfarenhet av hur man kan klä sig och vilka fysiska aktiviteter som är möjliga i samband med till exempel snö, regn eller stark sol. Sådana erfarenheter kan göra det lättare för eleverna att övervinna eventuellt motstånd mot att ge sig ut.

Utevistelse och vistelse i naturen

Eleverna i fritidshemmet har ofta olika erfarenheter av naturen beroende på var de växer upp och vilka vanor de har med sig hemifrån. Läroplanen anger att eleverna ska möta innehållet *utevistelse under olika årstider samt närmiljöns möjligheter till vistelse i naturen och på andra platser för fysisk aktivitet och naturupplevelser*. Fysiska aktiviteter och naturupplevelser kan också handla om sinnliga upplevelser, till exempel att iakttä hur växtligheten skiftar under olika årstider, att känna på snö, vind och sand eller att upptäcka de spår som djur lämnar efter sig.

Läroplanen anger *naturen och på andra platser* för att eleverna ska få erfarenheter av fysiska aktiviteter och naturupplevelser i olika utomhusmiljöer. Det kan till exempel vara skogen, torget, ängen eller lekparken. Det kan också vara värdefullt att eleverna får vistas i natur som ligger bortom den absoluta närmiljön. På så sätt får de tillfälle att möta miljöer som de kanske annars inte skulle ha kommit i kontakt med.

Säkerhet och hänsyn till miljön vid utevistelse

Läroplanen anger också att eleverna ska möta ett innehåll som handlar om *säkerhet och hänsyn till miljö och andra människor vid vistelse i olika naturmiljöer*. Eleverna behöver utveckla en förståelse för att beteendet har betydelse både för den egna säkerheten och för andra människors säkerhet. Att bete sig på ett säkert sätt i naturen innebär bland annat att kunna anpassa sitt beteende till olika normer och regler och att kunna använda utrustning på ett säkert sätt. Andra aspekter av säkerhet kan vara att veta hur man klär sig vid olika årstider och för olika väderlek, hur man kan hålla ihop i gruppen och hur man agerar om man har gått vilse. Det kan också handla om att eleverna ska få förståelse för hur man beter sig på ett säkert sätt vid vatten, till exempel att man

inte ska bada ensam, hur man rör sig säkert på en brygga eller kunskaper om var man kan och inte kan dyka.

När man vistas i naturen är det viktigt att visa hänsyn till miljön, växt- och djurliv samt andra människor. Därför ska eleverna möta ett innehåll som handlar om *rättigheter och skyldigheter i naturen enligt allemansrätten*. I samband med utevistelser finns goda möjligheter att diskutera allemansrätten och vilka konsekvenser olika sätt att vistas i naturen kan få. Det gäller såväl för den egna säkerheten som för den biologiska mångfalden och andra människors möjligheter att använda naturen till friluftsliv och rekreation. Till exempel kan man beröra vilka skyldigheter vi har när vi vistas i naturen, vilka växter man får plocka, att man inte får skräpa ned eller göra upp eld hur och var som helst och att man behöver ta hänsyn till andra människor som vistas utomhus.

Livsstilens betydelse för hälsan

Eleverna ska möta innehållet *livsstilens betydelse för hälsan*, något som har nära beröringspunkt med skollagens skrivningar om att fritidshemmets syfte är att erbjuda eleverna en meningsfull fritid samt vila och rekreation¹⁰. Undervisningen kan ta sin utgångspunkt i vardagen och handla om olika mat-, sömn- och motionsvanor som kroppen mår bra alternativt tar skada av. Det går också att närma sig innehållet genom ett utforskande arbetssätt med jämförelser av olika aktiviteter och företeelser. Vad är ett bra mellanmål och hur kan ett sådant tillredas? Hur mycket energi går det åt för att rita, städa eller cykla? Hur känns det i kroppen att göra någonting när man har sovit bra eller dåligt? Vad händer om man väntar med mellanmålet en dag och blir riktigt hungrig? När eleverna reflekterar över sina upplevelser kan de dra slutsatser av sina erfarenheter. På så sätt kan grunden för en medvetenhet om sitt eget beteende och sin livsstil läggas.

10 14 kap. 2 § skollagen (2010:800).

Skolverket

www.skolverket.se

ISBN: 978-913832705-0